

ULUSLARARASI ADALET DİVANI KOSOVA'NIN KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKINI ONAYLADI MI?

DID INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE ACKNOWLEDGE THE
SELF DETERMINATION RIGHT OF KOSOVO?

Uğur BAYILLIOĞLU*

Özet: Kosova'nın 17 Şubat 2008 tarihli bağımsızlık bildirgesi uluslararası hukuk ve siyaset alanında tartışmalara neden olmaktadır. Söz konusu tartışmalar, hukuki bağlamda kendi kaderini tayin hakkı üzerinde odaklanmaktadır. BM Genel Kurulu Kosova'nın bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığına ilişkin olarak Uluslararası Adalet Divanından danışma görüşü istemiş ve Divan kararını 22 Temmuz 2010 tarihinde açıklamıştır. Ancak kararda, Kosova'nın kendi kaderini tayin hakkının durumuna ilişkin açık bir tespit yapılmamıştır. Aynı zamanda kararda, Kıbrıs'la ilgili de Güvenlik Konseyi kararlarına bazı atıflar bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu karar ve Kıbrıs'la ilgili kararlara yapılan atıflar aktarılacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kosova Sorunu, Kosova Bağımsızlık Bildirgesi, kendi kaderini tayin hakkı, Uluslararası Adalet Divanı, Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs ile ilgili kararları.

Abstract: Kosovo's declaration of independence dated 17 February 2008 gives rise to controversies in the international law and political sphere. These controversies focus on right of self determination in legal context. UN General Assembly requested advisory opinion on legality of declaration of independence of Kosovo from International Court of Justice and the Court has given its judgment on 22 July 2010. However, there is no explicit finding had been made about the self determination right of Kosovo in the judgment. There are some references exist to Security Council resolutions concerning Cyprus in the judgment, as well. In this paper this judgment and the references that made to resolutions concerning Cyprus will be conveyed and evaluated.

* Dr., Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Umumi Hukuku Anabilim Dalı öğretim görevlisi.

Keywords: Kosova Problem, Kosova's Declaration of Independence, self determination right, International Court of Justice, Security Council Resolutions concerning Cyprus.

Giriş

Kendi kaderini tayin (*self determination*) hakkı ve bu hakka bağlı olarak gündeme gelen diğer bazı haklar, uluslararası hukukun uygulama ve doktrininde en çok tartışılan konularından olmuştur. Söz konusu hakkın özellikle en çok tartışmaya neden olan dış yönü, çeşitli sınırlamalara tabi tutularak ülke bütünlüğü ilkesi ile telif edilmeye çalışılmışsa da SSCB ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yeniden yoğun tartışmaların odağı haline gelmiştir. Özellikle Yugoslavya'nın dağılma süreci çok sancılı olmuş, Eski Yugoslavya bünyesinde bulunan çeşitli halkların bağımsız devlet kurma talepleri soykırıma kadar ulaşan etnik çatışmaları beraberinde getirmiştir. Kosova Sorunu da Eski Yugoslavya'nın bir parçasını oluşturan Kosova'da, nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve Sırbistan'ın baskılarına maruz kalan Arnavut halkın, Sırbistan'dan ayrılıp bağımsız bir devlet kurma talepleri neticesi ortaya çıkmıştır. Sorun, siyasi açıdan Balkanlardaki barış ve istikrarın önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Hukuki açıdan ise taraflarının kendi kaderini tayin hakkı bağlamındaki tezlerini şekillendirmiştir. Son olarak Kosova'nın 2007'deki tek taraflı bağımsızlık ilanı bu tartışmaları arttırmış ve Uluslararası Adalet Divanı'nın danışma görüşüne konu olmuştur.

1. Sorunun Ortaya Çıkışı ve Divana Havalesi

Divanın kararını incelemeye başlamadan önce, Kosova sorununun kısa bir tarihçesi değinmek gerekmektedir.¹ Kosova 1980'lerin sonuna kadar Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti içinde otonom bir statüye sahipti. Kosova'nın çoğunluğu oluşturan Arnavut nüfusu, Arnavutça eğitim, Arnavutça medya gibi etnik yapı ve aidiyetini koru-

¹ Kosova sorununun tarihçesi için bkz. Milena Sterio, "The Kosovar Declaration of Independence: "Botching the Balkans" or Respecting International Law", *Ga .J. Int'l & Comp.L.*, Vol. 37, 2008-2009, s. 270-273; Jure Vidmar, "International Legal Responses to Kosovo's Declaration of Independence", *Vand .J. Transnat'l L.* Vol. 42, 2009, s. 784-806.

yan haklara sahipti. Bununla beraber Sırp liderliği, 1980'lerin sonunda tüm Kosova'ya yayılan ve gerilla benzeri paramiliter gruplar tarafından sürdürülen ayaklanmalar karşısında, çok sert önlemler almış ve böylece Kosova'nın otonom statüsü kaldırılmış ve Arnavut nüfus sivil ve siyasi haklardan mahrum edilmiştir. 1999 yılına gelindiğinde, dönemin Sırbistan Başkanı Slobodan Miloseviç, Kosova Kurtuluş Ordusu² tarafından yürütülen etnik kalkışmaya çok sert bir şekilde müdahale etmiştir. Bu olaylar üzerine NATO, Sırbistan'a hava saldırıları başlatmış³ ve bu saldırılar Miloseviç'i Haziran 1999'da Kosovalılar ile Fransa'da Rambouillet Barış Andlaşması'nı imzalamaya zorlamıştır. Akabinde BM Güvenlik Konseyi aşağıda fazlaca zikredilecek olan 1244 sayılı kararı⁴ almış, bu kararla Kosova'yı idare etmek üzere UNMIK⁵ kurulmuş ve güvenlik NATO liderliğindeki KFOR⁶ tarafından sağlanmaya başlanmıştır. 1244 sayılı karar ve UNMIK düzenlemeleri çerçevesinde geçici bir rejim altında yönetilen Kosova'nın nihai statüsü hakkında taraflarca müzakereler yapılmıştır. Bu süreçte, 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova halkının temsilcileri sıfatıyla hareket eden kişiler tarafından bağımsızlık bildirgesi ilan edilmiştir.⁷ Bildirgenin ilanının ardından Kosova'nın kendi kaderini tayin hakkı olup olmadığına

² Arnavutça kısaltması UÇK, Ushtria Çlirimtare e Kosoves; İngilizce kısaltması KLM, Kosovo Liberation Army.

³ NATO hava saldırılarının uluslararası hukuk açısından değerlendirmesi için bkz. Ved P. Nanda, "NATO's Armed Intervention in Kosovo and International Law", *U.S.A.F. Acad. J. Legal Stud.* Vol. 10, 1999-2000, s. 1-25; Dino Kritsiotis, "The Kosovo Crisis and NATO's Application of Armed Force Against the Federal Republic of Yugoslavia", *Int'l & Comp. L. Q.*, Vol. 49, 2000, s. 330-359; Zeynep Manavoğlu, "NATO'nun Kosova'ya Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Geçerliliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 4, No: 14, 2008, s. 27-51.

⁴ Karar metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/6EN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement> (26.07.2010).

⁵ United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. 1244 sayılı karar bağlamında Kosova'daki BM yönetimine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Alexandros Yannis: "The UN as Government in Kosovo", *Global Governance*, Vol. 10, 2004, s. 67-81.

⁶ Kosova Force, NATO liderliğinde, barışı koruma ve Kosova'da güvenliği sağlama görevi icra etmektedir.

⁷ Bildirge metni için bkz. http://www.mfa-ks.net/repository/docs/DEK_PAV_e.pdf (30.07.2010).

ilişkin daha önceden mevcut olan tartışmalar alevlenmiş⁸ ve bir devlet olarak tanınıp tanınamayacağı tartışmaları gündeme gelmiştir.⁹ 30 Temmuz 2010 itibariyle Kosova'yı tanıyan devlet sayısı 69'dur.¹⁰ Türkiye de Kosova'yı tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur.¹¹

⁸ Bkz. Daniel Fierstein, "Kosovo's Declaration of Independence: An Incident Analysis of Legality, Policy and Future Implications", *B.U. Int'l L.J.*, Vol. 26, 2008, s. 433-438; Sterio, ss. 287-290; K. William Watson: "When in the Course of Human Events: Kosovo's Independence and the Law of Secession", *Tul. J. Int'l & Comp. L.*, Vol. 17, 2008-2009, s. 281-287; Füsün Arsava, "Self Determinasyon Hakkı ve Kosova", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 5, No: 17, 2009, s. 1-21; Vidmar, s. 807-827; Tamara Jaber, "A Case for Kosovo? Self-determination and Secession in the 21 st Century", *The International Journal of Human Rights*, 2010, s. 1-22.

⁹ Bkz. Milos Jovanovic, "Recognition of Kosovo Independence as a Violation of International Law", *Annals Fac. L. Belgrade Int'l Ed.*, Vol. 3, 2008, s. 108-140; Fierstein, s. 438-441; Sterio, s. 290-292; Watson, s. 287-291; Vidmar, s. 827-849.

¹⁰ Bu devletler ve tanıma tarihleri için bkz. Kosova Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi: <http://www.mfa-ks.net/?page=2,33>, (30.07.2010).

¹¹ Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın, Kosova'yı tanıdığına dair 18 Şubat 2008 tarihli açıklaması şu şekildedir:

"Kosova Meclisi, 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu çerçevede, tüm ülkelere Kosova Cumhuriyeti'nin tanınması için çağrıda bulunulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, Kosova Meclisi'nin bağımsızlık bildirgesinin muhtevasını ve unsurlarını memnuniyetle karşılamış ve bu anlayıştan hareketle, Kosova Cumhuriyeti'ni tanıma kararı almıştır.

Türkiye, Balkanların huzur ve istikrara kavuşmasını dış politika önceliklerinden biri olarak belirlemiştir. Türkiye, son yıllarda büyük acılar yaşamış Balkanlarda kalıcı barış anlayışının hakim olmasına önem vermekte, Kosova'nın bağımsızlığının, bölge ülkeleri arasındaki istikrar ve güven ortamının takviye edilmesi için de vesile teşkil etmesini temenni etmektedir.

Sırbistan'ın Balkanların geleceğinde önemli rolü ve sorumluluğu bulunmaktadır. Türkiye, bölgesel ve ikili bağlamda Sırbistan ile ilişkilerinin ve işbirliğinin gelişmesine değer vermektedir.

Türkiye, Kosova'da hukukun üstünlüğü ile evrensel insan hakları, demokrasi ve çoğulcu değerlerin geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Türkiye, Kosova ile komşuları arasında karşılıklı güven ve işbirliği ortamının yaratılmasının zaruret teşkil ettiği görüşünü de taşımaktadır.

Türkiye, Kosova ile arasındaki mevcut köklü tarihi, kültürel ve beşeri bağların daha da güçleneceğine inanmakta olup, Kosova'nın kalkınmasını teminen yardım ve katkıların sürdürecektir." Bkz. http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye_ninkosova_yi-tanidigina-dair-aciklamasi-18-subat-2008.tr.mfa (30.07.2010). Ardından, Türkiye ile Kosova arasında 13 Ocak 2009 tarihinde de Türkiye Cumhuriyeti ile Kosova Cumhuriyeti arasında Stratejik İşbirliği Belgesi imzalanmıştır. Metni için bkz. <http://www.mfa-ks.net/repository/docs/StrategyDocument-ENG.pdf> (19.09.2010).

Sırbistan ise bildirgeye muhalefet etmiş ve tepki göstermiştir. 18 Şubat 2008 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, Sırbistan'ın talebi ile toplanmıştır. Toplantıda, Sırbistan Başkanı söz konusu kararın uluslararası hukuka ve 1244 sayılı karara aykırı olduğunu ve Sırbistan'ın kararı tanımadığını açıklamış, bu görüşler Rusya tarafından da onaylanmış ve fakat ABD, İngiltere, Fransa ve diğer üye devletler, Kosova'nın tanınması lehine görüş bildirmiştir.¹²

Sırbistan, BM Genel Kurulu'nda da girişimlerini sürdürmüş ve Genel Kurul'un Uluslararası Adalet Divanı'ndan, Kosova'nın bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı hakkında danışma görüşü istemesine ilişkin bir tasarı sunmuştur. 8 Ekim 2008 tarihinde Genel Kurul'da yapılan oylamada söz konusu tasarı, 77 leh-te ve aralarında ABD'nin de bulunduğu 6 aleyhte oy alarak kabul edilmiş ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 74 devletin temsilcisi oylamaya katılmamıştır.¹³ Oylama sonucu alınan karar¹⁴ ile Divan'dan danışma görüşü alınması kabul edilmiş ve Divan'a şu soru sorulmuştur: "*Kosova Geçici Hükümeti'nin tek taraflı bağımsızlık bildirgesi uluslararası hukuka uygun mudur?*" Divan ise bu konudaki görüşünü 22 Temmuz 2010 tarihli kararı ile açıklamıştır.¹⁵

¹² 18 Şubat 2008 tarihli Güvenlik Konseyi toplantısında tarafların yaptığı açıklamalar için bkz. Meeting Record, S/PV. 5839, Press Release: SC/9252, <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9252.doc.htm> (07.09.2010).

¹³ Bkz. Sixty-third General Assembly Plenary, 22 nd Meeting, GA/10764, 8 October 2008. <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10764.doc.htm>. (07.09.2010). Türk Temsilci Baki İlkin toplantıda yaptığı açıklamada, ilk önce Türkiye'nin Sırbistan ile iyi ilişkiler kurma amacına vurgu yapmış ve Türkiye'nin Kosova'yı ilk tanıyan devletlerden biri olduğunu ve Kosova'nın tanınmasının uluslararası hukuka uygun olduğunu belirtmiştir. Türk temsilci akabinde, Sırbistan'ın Divandan danışma görüşü alma talebinin, Balkanlardaki barış atmosferi, istikrar ve güvenliğe ulaşma arzusunun yardımcı olmayacağını belirtmiş ve Türkiye'nin Sırbistan'ın Divana başvurma hakkına karşı olmadığını ifade ederek, toplantıya katılmayacağını açıklamıştır. A. g. e.

¹⁴ Karar metni için bkz. A/RES/63/3 <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/470/97/PDF/N0847097.pdf?OpenElement> (07.09.2010)

¹⁵ Karar metni için bkz. International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, 22 July 2010, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf?PHPSESSID=7954c0543c22147d45fa752ed59e7194> (26.07.2010)

2. Divan'ın Kosova Bağımsızlık Bildirgesi'nin Uluslararası Hukuka Uygun Olup Olmadığına İlişkin Tespitleri

Divan, Kosova'nın bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle genel uluslararası hukuk, ardından da Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı bağlamında değerlendirmeler yapmıştır.

1. Genel Uluslararası Hukuk Bağlamındaki Tespitler

Divan öncelikle bağımsızlık bildireleri ve kendi kaderini tayin hakkının gelişimlerine değinmiştir.¹⁶ Buna göre, XVII. ve XIX. yüzyıllar ile XX. yüzyılın başlarında, birçok bağımsızlık bildirgesi örneği bulunmaktadır ve bunlar genellikle, kendisinden bağımsızlık ilan edilen devletin kuvvetli muhalefeti ile karşılaşmıştır. Kimi zaman bir bildire yeni bir devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış, kimi zaman ise aksi olmuştur. Bununla beraber, devletlerin bir bütün olarak uygulamaları, hiçbir surette, bağımsızlık bildirgesi ilanının uluslararası hukuka aykırı olduğunu ortaya koymamaktadır. Bilakis bu dönemdeki devlet uygulamaları, uluslararası hukukun bağımsızlık bildirelerini yasaklamadığı sonucunu açıkça göstermektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise kendi kaderini tayin hakkı, kendi kendini yönetmeyen ülkeler ve yabancı boyunduruk, egemenlik ve sömürsü altında bulunan halkların bağımsızlık hakkı bağlamında gelişmiştir. Birçok yeni devlet, bu hakkın uygulanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, bu bağlamın dışında yer alan bağımsızlık bildirgesi örnekleri de bulunmaktadır. Kendi kaderini tayin hakkı bağlamı dışındaki bağımsızlık bildireleri konusundaki devlet uygulamaları, bu bağlamdaki bağımsızlık bildirelerinin uluslararası hukukun ortaya çıkan yeni bir kuralı ile yasaklanmadığına işaret etmektedir.

Divan bu tespitten sonra, katılımcıların¹⁷ bazı iddialarına değinmiştir. Bu bağlamda ilk olarak tek taraflı bağımsızlık bildirgesi yasa-

¹⁶ A. g. e., para, 79

¹⁷ Divan Statüsü'nün 66/1. maddesine göre, Yazı İşleri Müdürü, danışma görüşü isteyen dilekçeyi, Divan'a dava açma yetkisini haiz devletlere tebliğ eder. Nitekim bu, 10 Ekim 2008'de yapılmıştır. (bkz. a. g. e., para, 2). Divan Statüsü'nün

ğının ülke bütünlüğü ilkesi içinde zımnen bulunduğu iddiasına değinmiş ve ülke bütünlüğünün uluslararası hukuk düzeninin önemli bir parçası olduğunu belirtmiş ve ülke bütünlüğü ilkesini konu alan BM Andlaşma'nın 2/4. maddesine, BM Genel Kurulu'nun 2625 sayılı kararına ve Helsinki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Nihai Senedi'ne atıf yaparak, söz konusu ilkenin kapsamının, devletlerarası ilişkiler alanı ile sınırlı olduğu tespitini yapmıştır.¹⁸

Divan yine bağlamda bazı katılımcıların, Güney Rodezya, Kuzey Kıbrıs ve Republika Sırpıka'nın bağımsızlık bildiremelerini kınayan Güvenlik Konseyi kararlarını emsal gösterdiklerini belirtmiş ve buna iliş-

66/2. maddesine göre Yazı İşleri Müdürü, Divan veya Divan toplantı halinde değilse Başkan tarafından mesele hakkında açıklama yapabileceğine hükmedilen ve Divan'a dava açma yetkisini haiz her devlet ile her uluslararası örgüte, doğrudan doğruya yapacağı özel bir tebliğ ile Divan'ın, Başkan tarafından tespit edilecek bir süre içinde yazılı açıklamaları kabule veya bu husus için toplanacak aleni celsede sözlü açıklamalarını dinlemeye hazır olduğunu bildirir. Divan Statüsü'nün 66/4. maddesine göre yazılı veya sözlü açıklama yapmış devlet veya örgütler, diğer devlet veya örgütler tarafından yapılmış açıklamaların tartışmasına, incelenen her meseleye göre Divan tarafından veya Divan toplantı halinde değilse Başkan tarafından tespit edilecek şekilde kabul olunacaklardır. Bu amaçla Yazı İşleri Müdürü, kendileri tarafından da yazılı açıklama vermiş devlet ve örgütlere, diğerlerinin açıklamalarını tebliğ eder. Nitekim bu düzenlemeler çerçevesinde, 17 Ekim 2008 tarihinde BM ve üyeleri mesele hakkında görüş sunmaya davet edilmiş ve yazılı açıklamalar için 17 Nisan 2009 tarihi son gün olarak belirlenmiştir. 17 Temmuz 2009 tarihi ise, 66/4. maddede belirtilen yazılı açıklamaları sunmanın son günü olarak belirlenmiştir. (Bkz. *a. g. e.*, para, 3). Divan, ayrıca, tek taraflı bağımsızlık bildirgesinin, kendisinden istenen danışma görüşünün kaynağı olması nedeniyle, bildirgeyi hazırlayanların da mesele üzerinde görüş vermesine karar vermiş ve bu kişiler de yukarıda belirtilen süreler çerçevesinde yazılı katılımında bulunmaya davet edilmiştir. (*A. g. e.*, para, 3) Yazı İşleri Müdürü, BM ve üyeleri ile bildirgeyi hazırlayanlara gönderdiği 8 Haziran 2008 tarihli mektuplarla, sözlü aşamanın 1 Aralık 2009'da başlayacağını bildirmiştir. (*A. g. e.*, para, 8) Divana danışma görüşlerinde yazılı ve sözlü olarak açıklamada bulunan devlet ve uluslararası örgütler katılımcı olarak adlandırılır. İnceleme konusu danışma görüşüne yazılı açıklamada bulunan katılımcı devletler için bkz. (*A. g. e.*, para, 6). Sözlü açıklamada bulunan katılımcı devletler için bkz. (*A. g. e.*, para, 14.) Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlayanlar, tıpkı Sırbistan gibi hem yazılı hem de sözlü açıklama safhalarında yer almıştır.

¹⁸ *A. g. e.*, para, 80. Söz konusu tespitin Genel Kurul'un 2625 sayılı kararında yer alan muhafaza kaydı bağlamındaki eleştirisi için bkz. Robert Muharremi, "A Note on the ICJ Advisory Opinion on Kosovo", *German Law Journal*, Vol. 11, No: 08, 2010, s. 878-879. www.germanlawjournal.com (04.10.2010).

kin değerlendirmeler yapmıştır.¹⁹ Divan, tüm bu örneklerde Güvenlik Konseyi'nin, söz konusu bağımsızlık bildirelerinin ilan edildiği zaman mevcut olan somut durumlar hakkında karar verdiğini, söz konusu bağımsızlık bildirelerinin hukuka aykırılığının tek taraflı niteliklerinden değil, haksız kuvvet kullanma veya özellikle *jus cogens* karakterini haiz uluslararası hukuk kurallarının ihlalinin kaynaklandığını belirtmiştir. Kosova konusunda Güvenlik Konseyi bu pozisyonu hiçbir zaman almamıştır. Söz konusu kararların bu istisnai nitelikleri karşısında Divan, tek taraflı bağımsızlık bildireleri konusunda genel bir yasak olmadığını, Güvenlik Konseyi uygulamalarıyla da ortaya konduğu tespitini yapmıştır.

Yine Divan bazı katılımcıların, Kosova halkının kendi kaderini tayin hakkının bir tezahürü olarak veya *remedial secession*²⁰ hakkına dayanarak, bağımsız bir devlet kurma hakkı olduğunu iddia ettiklerini belirtmiş ve buna ilişkin değerlendirmeler yapmıştır.²¹ Divan, daha önce XX. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası hukuktaki en önemli gelişimin kendi kaderini tayin hakkının evrimi olduğu yolundaki yukarıda da belirtilen tespitine atıf yapmış ve kendi kendini yönetmeyen ülkeler ve yabancı boyunduruk, egemenlik ve sömürsü altında bulunan halklar bağlamı dışında, kendi kaderini tayin hakkının, mevcut bir devlet halkının bir kısmına, söz konusu devletten ayrılma hakkını bahşedip bahşetmediği konusunda tarafların birbirinden çok farklı görüşleri ortaya koyduklarını belirtmiştir. Aynı şekilde, aynı farklılıkların, uluslararası hukukun *remedial secession* hakkına izin verip verme-

¹⁹ International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, para, 81.

²⁰ Uluslararası hukukta kendi kaderini tayin hakkı ile birlikte son zamanlarda tartışılmakta olan ve Divan kararının bu bölümünde yer verilen kavram, Türkçe "zaruretten kaynaklanan ayrılma hakkı" şeklinde kullanılabilir olan *remedial secession* hakkıdır. *Remedial secession* hakkının doktrinde, kendi kaderini tayin hakkının içsel yönüne ilişkin tüm girişimlerin, temsil hakkının noksanlığı ve/veya geniş çaplı insan hakları ihlalleri gibi uygulamalarla ilgili devlet yönetimi tarafından engellenmesi halinde son çare veya istisnai bir tedbir olarak başvurulabilecek bir hak olarak tanımlandığı belirtilmiş ve bu hakka başvurabilmenin şartı olarak, dahili bir çözüme ulaşabilmek için bütün siyasi ve yargısal yolların tükenmiş olması ve bir halk tarafından kendi kaderini tayin hakkının gerçekleştirilmesi için başka hiç bir yolun kalmamış olması gerektiği aktarılmıştır. Bkz. Jaber, s. 10.

²¹ International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, para, 82.

diği ve eğer veriyorsa bunun şartlarının ne olduğu konusunda da bulunduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, Divana göre bazı katılımcıların iddia ettiği gibi Kosova'da halihazırda mevcut olan şartların *remedial secession* hakkının kullanılmasına neden olup olmadığı konusunda da keskin bir görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Divan, görülmekte olan davada bu sorunların çözümünün gerekli olmadığı değerlendirilmesini yapmıştır. Zira Genel Kurul, Divan'dan sadece, bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı konusundaki görüşünü talep etmiştir. Kendi kaderini tayin hakkının kapsamı veya *remedial secession* hakkının mevcut olup olmadığına ilişkin tartışmalar, bir devletten ayrılma hakkı ile ilgilidir. Divanın daha önce belirttiği ve neredeyse tüm katılımcıların da mutabık olduğu gibi bu mesele, Genel Kurul sorusunun kapsamının ötesinde kalmaktadır. Bu soruya cevap verebilmek için Divan, bağımsızlık bildirgesinin genel uluslararası hukuku ve Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı tarafından oluşturulan *lex specialisi* ihlal edip etmediğine karar vermelidir.²²

Görüldüğü gibi Divan, kendi kaderini tayin ve *remedial secession* hakkı ve bunların şartlarının Kosova da bulunup bulunmadığı ile ilgili bir tespit yapmamış ve Genel Kurul'un sadece Kosova bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığını sorduğunu ve bu hususa cevap vereceğini belirtmiştir. Bu noktada Divanın daha önce kendisine sorulan sorunun kapsam ve anlamını belirlerken yaptığı tespite bakmak gerekmektedir.

Divan kendisine sorulan sorunun kapsam ve anlamını belirlerken öncelikle Genel Kurul'un sorusunun açıkça formüle edildiğini belirtmiş ve şu tespitte bulunmuştur:²³ Soru dar ve belirlidir; buna göre, Genel Kurul, Divan'ın bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı konusundaki görüşünü sormuştur. Ancak söz konusu bildirgenin hukuki sonuçlarını sormamıştır. Özellikle Kosova'nın devlet olma niteliği kazanıp kazanmadığını sormamıştır. Aynı şekilde devletlerin Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımalarının geçerliliği veya hukuki etkisini de sormamıştır.

²² A. g. e., para, 83.

²³ A. g. e., para, 51.

Görüldüğü gibi Divan, Genel Kurul'un danışma görüşünün esası olan soruyu ve görüş vereceği konuyu oldukça dar bir şekilde yorumlamıştır.

Yine Divan Genel Kurul'ca sorulan soruyu saptarken, bazı katılımcıların Kanada Yüksek Mahkemesi'nin Quebec ile ilgili kararına yaptıkları atfı değerlendirmiştir.²⁴ Divan'a göre Kanada Yüksek Mahkemesi Quebec meselesinde, ayrılmayı etkileyen bir hakkın bulunup bulunmadığını ve uluslararası hukukta Quebec ulusal kongresi, yasa organı veya hükümetine bu yetkiyi bahşeden bir kural olup olmadığı incelediğini, buna karşın Genel Kurul'un bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığını sorduğunu belirtmiştir. Divana göre, bu soruya cevap vermek, uygulanan uluslararası hukukun bağımsızlık bildirelerini yasaklayıp yasaklamadığına bağlıdır. Eğer Divan, yasakladığına karar verirse, bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olmadığı sonucuna ulaşacaktır. Divana düşen görev, kabul edilen bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuku ihlal edip etmediğine karar vermektir. Soru ile Divan, uluslararası hukukun Kosova'ya tek taraflı bağımsızlık bildirgesi ilan etmesi konusunda yetki bahşedip bahşetmediği veya uluslararası hukukun genel olarak bir devlet içindeki yapılara, tek taraflı olarak bu devletten ayrılma konusunda genel bir yetki bahşedip bahşetmediği hakkında bir pozisyon almak zorunluluğu altına girmemiştir. Divan, bağımsızlık ilanının, uluslararası hukuku ihlal etmeyen ve zorunlu olarak uluslararası hukukun bahşettiği bir hakkın uygulamasını oluşturmayan bir şekilde, tek taraflı bağımsızlık bildireleri gibi belirli bir fiil ile yapılmasının mümkün olduğu ve kendisine sorulan sorunun da bağımsızlık ilan eden fiil hakkında olduğu tespitini yapmıştır.

Görüldüğü gibi Divan, Genel Kurul tarafından kendisine sorulan soruyu dar bir şekilde yorumladıktan sonra, ilaveten, sadece bağımsızlık ilanı fiilini değerlendireceğini ve fakat bağımsızlık ilanının hukuki sonucu meselesine değinmeyeceğini belirtmiştir. Bu şekilde Divan, yukarıda belirtilen Genel Kurul'un bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı konusundaki görüşünü sorduğu ve fakat söz konusu bildirgenin hukuki sonuçlarını, Kosova'nın devlet olma niteliği kazanıp kazanmadığını veya diğer devletlerin Kosova'yı

²⁴ Bkz. *a. g. e.*, para, 55-56.

bağımsız bir devlet olarak tanımalarının geçerliliği veya hukuki etkisini sormadığı şeklindeki dar yorumu ile paralellik kurmuştur. Bununla beraber, söz konusu dar yorum sadece Divana yöneltilen sorunun kapsam ve anlamının tespitiyle sınırlı olarak değerlendirilmelidir. Zira Divan, bağımsızlık ilanı fiili ile bu fiilin hukuk alanında doğuracağı sonuçların ve etkilerin ayrılabilmesi için anlayışını genel bir tespit ile ortaya koymuştur. Bununla beraber, Divan'ın söz konusu yorum ve değerlendirmeleri eleştirilmiştir. İlk olarak, uluslararası hukuk bağımsızlık bildirgesini içeren belirli bir fiil hakkında suskun olsa ve bu fiilin icrası bir hakkın varlığını gerektirmese de bunun tüm bağımsızlık bildireleri için zorunlu olarak geçerli olamayacağı, ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalan bir toplumun ilan ettiği bağımsızlık bildirgesinin ayrılma veya kendi kaderini tayin hakkı ile ilişkilendirilmesi gerektiği, böyle durumlarda bağımsızlık bildirgesinin ayrılma ile neticelendiği ve ayrılmayı simgelediği belirtilmiş ve Divan'ın görüşünün aksine, ayrılmanın bildirge ile belirginleştiği değerlendirilmiştir.²⁵ Bu bağlamda, inceleme konusu davada, bağımsızlık bildirgesinin hukuka uygunluğunu tayin ederken, ayrılmanın hukuka uygunluğu meselesine değinmekten kaçınmanın mümkün olmadığı, söz konusu dava açısından ayrılma ile bağımsızlık bildirgesi arasında yapılan ayırımın yapay olduğu ve sorunun esasını oluşturan asıl konudan, sorunun lafzına dayanarak kaçınmanın ikna edici olmadığı vurgulanmıştır.²⁶ Yine, Divan'ın yaptığı bu ayırımın yapay ve ikna edici olmadığı belirtilmiş ve Divan'ın yarattığı izlenimin, bir yapının önce bağımsızlık ilan ettiği ardından devlet olma niteliğini kazanmak için girişimlerde bulunmak şeklinde olduğu ve fakat bunun Kosova'nın devlet olma sürecini yansıtmadığı değerlendirilmiştir.²⁷

Divan yukarıda belirtilen nedenlerle, uluslararası hukukun bağımsızlık bildireleri konusunda bir yasak öngörmediğini, dolayısıyla 17 Şubat 2008 tarihli bağımsızlık bildirgesinin uluslararası hukuku ihlal etmediği hükmüne varmış ve bundan sonra, Güvenlik

²⁵ Thomas Burri, *The Kosovo Opinion and Secession: The Sounds of Silence and Missing Links*, *German Law Journal*, Vol. 11, No: 08, 2010, s. 885-886. www.german-lawjournal.com (04.10.2010).

²⁶ *A. g. e.*, s. 886.

²⁷ Muharremi, s. 873-874.

Konseyi'nin 1244 sayılı kararının hukuki durumunu incelemek gerektiğini belirtmiştir.²⁸

2. Kosova Bağımsızlık Bildirgesi'nin 1244 Sayılı Karar ile Oluşturulan Özel Statü'ye Uygun Olup Olmadığı ile İlgili Tespitler

Divan ilk olarak BM Andlaşması'nın bilhassa, 24 ve 25. maddeleri ile VII. Bölümü çerçevesinde, Güvenlik Konseyi'nin yükümlülük ihdas eden kararlar alabileceğini belirtmiş,²⁹ ardından Genel Kurul tarafından talep edilen danışma görüşünde yer alan sorunun cevaplandırılması bağlamında, Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile Geçici Anayasal Rejim Hükümeti'nin uluslararası hukukun bir parçası olduğu tespitini yapmıştır.³⁰ Akabinde, 1244 sayılı kararı incelemeye başlayan Divan, üç belirgin özelliğin, kararın amacını ortaya koyduğunu belirtmiş ve bunları açıklamaya başlamıştır.³¹ Divan'a göre, ilk olarak 1244 sayılı karar ile Kosova'nın yönetimi için yegane sorumluluğa sahip, tam yetkili sivil ve siyasi bir otorite oluşturan uluslararası sivil ve güvenlik varlığı vücuda getirilmiştir. 25 Temmuz 1999'da Genel Sekreter Özel Temsilcisi, 1999/1 sayılı UNMIK düzenlemesini ilan etmiştir. Buna göre, Kosova ile ilgili tüm yasama ve yürütme yetkisi, adli teşkilatın idaresi de dahil olmak üzere Özel Temsilci tarafından yürütülmek üzere UNMIK'in elinde toplanmıştır. Böylece, Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile UNMIK'in 1999/1 sayılı düzenlemesi, o zaman Kosova'da yürürlükte bulunan hukuki düzeni ilga etmiş ve bir uluslararası ülkesel yönetim kurmuştur. Divan bu nedenle, Kosova'da 1244 sayılı karar çerçevesinde kurulan sivil ve güvenlik varlığının, sivil, siyasi ve güvenlik yönleri olan ve ülkede 1999'da mevcut olan krize hitap etmeyi amaçlayan istisnai bir tedbir olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.

²⁸ International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, para, 84.

²⁹ A. g. e., para, 85.

³⁰ Bkz. a. g. e., para, 87-93.

³¹ Bkz. a. g. e., para, 96-100.

Divan ikinci olarak, 1244 sayılı karar ile şekillenen çözümün, yani, geçici uluslararası ülkesel yönetimin, Kosova'nın stabilizasyonu ve kriz ile bozulan kamu düzeninin yeniden tesisi için insancıl amaçlarla tasarlandığını belirtmiştir. Kosova'daki geçici yönetim, Sırbistan otoritesinin geçici olarak uygulanmasını engellemek üzere tasarlanmıştır. 1244 sayılı karar ile kurulan rejimin amacı, söz konusu geçici uluslararası varlığın himayesi altında, Kosova hükümetinin yerel organlarının gelişimini sağlamak, organize ve nezaret etmektir.

Divan üçüncü olarak, 1244 sayılı kararın, açıkça geçici bir rejim kurduğunu, Kosova'da daimi bir yapısal çerçeve oluşturur şekilde anlaşılmayacağını belirtmiş, kararın UNMIK'in yalnızca Kosova'nın nihai statüsü ile müzakerelere yardımcı olma amacına dikkat çekmiştir.

Divan, yukarıda yaptığı değerlendirmeler neticesi, 1244 sayılı kararın geçici ve istisnai bir rejim kurma amacını ortaya koyduğu tespiti yapmıştır. Görüldüğü gibi Divan, 1244 sayılı karar ile oluşturulan rejimin geçiciliğine vurgu yapmıştır. Söz konusu geçicilik, kararın nihai statüyü sağlamadığını ortaya koyar ve Kosova içindeki aktörler tarafından nihai statünün sağlanması yönündeki faaliyetleri mümkün kılar ki bu husus, bağımsızlık bildirgesinin ilanının 1244 sayılı karar ile oluşturulan rejime uygun olup olmadığını tespit etmek için hayati bir noktayı teşkil eder. Nitekim Divan aşağıda aktarılacağı gibi rejimin geçiciliğini, kararın gerekçesi için temel dayanak olarak kullanacaktır.

Gerçekten de kararın bu aşamasında Divan, bağımsızlık bildirgesinin, 1244 sayılı karar ve bu karara dayanarak yapılan düzenlemele- re uygunluğunu incelemeye başlamıştır. Bunun için de ilk önce, bağımsızlık bildirgesini hazırlayanların kimliklerini değerlendirmeye tabi tutmuştur. Zaten Divan, kendisine sorulan soruyu tespit ederken de bağımsızlık bildirgesini hazırlayanların kimliklerinin, söz konusu bildirgenin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı hakkında yeterli bir cevap verebilmek için gerekli olduğunu ve Genel Kurul'un da Divan'ın bu mesele üzerinde karar vermesini sınırlama gibi bir niyeti olmadığını belirterek,³² bu meseleye verdiği önemi göstermiştir. Bu bağlamda Divan, bağımsızlık bildirgesinin, Geçici Hükümet'in bir organı olan Kosova Meclisi'nin mi yoksa farklı bir sıfatla hareket eden

³² A. g. e., para, 52-53.

kişilerin mi tasarrufu olduğunu tespit etmek gerektiğini belirtmiştir.³³ Bu husus önemlidir, zira eğer bildirge, Geçici Hükümet'in bir organı tarafından hazırlanmışsa, 1244 sayılı karar ve UNMIK düzenlemelerinde, Geçici Hükümet'in bu yönde bir yetkisi bulunmadığı için geçerliliği tartışmalı olacaktır.

Divan öncelikle katılımcıların bu konuda ileri sürdüğü iddiaları belirtmiş³⁴ akabinde bağımsızlık bildirgesinin kabul edildiği 17 Şubat 2008 tarihli oturum açılırken, Meclis Başkanı ve Kosova Başbakanı'nın, Kosova Meclisi ve Geçici Hükümet'e atıf yaptığına dikkat çekmiş, bununla beraber, bağımsızlık bildirgesinin özellikle nihai statü süreci ile ilgili olarak, kabul edilmesine takaddüm eden olayları dikkate alarak daha geniş bir bağlamda değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Yine Divan, 1244 sayılı kararın alındığı zaman Kosova'nın nihai statüsünün, karar ile kurulan çerçeve ve belirli bir sınır dahilinde gelişeceği bekleniyorsa da nihai statü sürecinin Güvenlik Konseyi tarafından açık bırakıldığını belirtmiştir.³⁵

Divan, bağımsızlık bildirgesinin, bildirgeyi hazırlayanların, nihai statü müzakerelerinin başarısız olduğu ve Kosova'nın geleceği ile ilgili kritik noktaya ulaşıldığı konusundaki farkındalıklarını yansıttığı tespitini yapmış ve bildirge metninde yer alan Kosova'nın nihai statüsünü sağlama amacına yönelik ifadelerle atıf yaparak, bu ifadelerin, bildirgeyi hazırlayanların Geçici Hükümet adına hareket etmek çabasında olmadıklarını ve fakat bağımsız ve egemen bir Kosova'yı hedef aldıklarını gösterdiğini belirtmiştir.³⁶ Divan'a göre bu nedenle bildirgenin yazarlarının, bildirge'yi geçici dönem hukuki düzeni içinde değil de bu düzen dışında hüküm ve sonuç doğurmak amacıyla hazır-

³³ A. g. e., para, 102.

³⁴ A. g. e., para, 103.

³⁵ A. g. e., para, 104. Divan'ın bu tespitine paralel olarak kararın açıklanmasından önce yapılan bir değerlendirmede, 1999'da sürekli üyeler arasında bir mutabakat olmadığı için Güvenlik Konseyi'nin siyasi bir süreci harekete geçirdiği ve süreç içinde siyasi bir çözüm bulunmasını öngördüğü, bu bağlamda, 1244 sayılı kararın Kosova'nın nihai statüsü için kesin bir düzenleme beklemekle beraber, bu düzenlemenin içeriği konusunda bir şey söylemediği belirtilmiştir. Arsava, s. 16.

³⁶ International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, para, 105.

ladıkları değerlendirmesini yapmıştır.³⁷ Divan buna örnek olarak, bildirgeyi hazırlayanların, Kosova'nın tüm uluslararası yükümlülüklerini üstlenmelerini, buna karşın Geçici Anayasal Rejim Hükümeti ve Kosova'nın dış ilişkilerinin yönetiminde, Genel Sekreter Özel Temsilcisinin münhasır yetkileri bulunmasını göstermiştir.³⁸

Divan, yegane özgün metin olan Arnavutça metinde, bildirgenin Kosova Meclisi'nin bir çalışması olduğu yönünde bir atıf bulunmadığını, Kosova Meclisi ifadesinin, sadece bildirgenin Genel Sekreter adına sunulan dosyanın içinde yer alan İngilizce ve Fransızca çevirilerinin başında yer aldığını belirtmiştir.³⁹ Yine Divan, bildirmede kullanılan dilin, Kosova Meclisi'nin düzenlemelerinde kullanılan dilden farklı olduğu, ilk paragrafın "*Biz, halkımızın demokratik olarak seçilen liderleri*" ifadesi ile başladığı, oysa Kosova Meclisinin düzenlemelerinde üçüncü tekil şahıs zamiri kullanıldığı tespitini yapmıştır.⁴⁰

Divan, bildirme için uygulanan usul ile Kosova Meclisinin yasa- ma faaliyeti sırasında uyguladığı usulün birbirinden farklı olduğunu belirtmiş ve bu bağlamda bildirgenin, Kosova Meclisi üyesi olmayan Kosova Başkanı da dahil olmak üzere, kabul edildiği zaman hazır bulunanlar tarafından imzalandığının ve Genel Sekreter Özel Temsilcisi'ne *Resmi Gazete*'de yayımlanmak üzere gönderilmediğinin altını çizmiştir.⁴¹

Ardından Divan, Genel Sekreter Özel Temsilcisi'nin bağımsızlık bildirgesi karşısındaki tutumuna değinmiştir.⁴² Buna göre, Geçici Anayasal Rejim Hükümeti, Özel Temsilci'ye, Hükümet düzenlemelerini denetlemek ve bazı şartlar altında bozma yetkisi vermiştir. Özellikle Meclisin Kosova'nın bağımsızlığını arttırmak için inisiyatifi aldığı 2002-2005 arasındaki dönemde Özel Temsilci, bazı düzenlemelerin Meclisin yetkisi dışında olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Divana göre, Genel Sekreter Özel Temsilcisi'nin bağımsızlık bildirgesi karşısındaki suskunluğu, Özel Temsilci'nin söz konusu bildirgeyi, Geçici

³⁷ A. g. e., para, 105.

³⁸ A. g. e., para, 106.

³⁹ A. g. e., para, 107.

⁴⁰ A. g. e., para, 107.

⁴¹ A. g. e., para, 107.

⁴² Bkz. a. g. e., para, 108.

Anayasal Rejim Hükümeti tasarrufu olarak değerlendirmedini ortaya koymuştur. Yine Divan, Genel Sekreter'in Güvenlik Konseyi'ne sunduğu 28 Mart 2008 tarihli raporda yer alan, bağımsızlık bildirgesinin Kosova Meclisi'nin bir oturumunda kabul edildiği şeklindeki ifadenin, hukuki bir analiz veya bildirgeyi kabul edenlerin sıfat ve yetkisini değerlendirme amacı taşımayan, sadece gelişmeler hakkında Konsey'i bilgilendirme amacına yönelik UNMIK faaliyetleri hakkında dönemselsel bir rapor olduğu tespitini yaparak, göz ardı etmiştir.

Divan tüm bu etkenleri göz önüne alarak, bağımsızlık bildirgesini hazırlayanların, Geçici Anayasal Rejim Hükümeti'nin bir unsuru olarak hareket etmedikleri, geçici yönetim çerçevesi dışında, Kosova halkının temsilcileri sıfatıyla birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşmıştır.⁴³

Bağımsızlık bildirgesini hazırlayanların kimliklerini tespit ettikten sonra Divan, bildirgenin ilanınının 1244 sayılı kararda yer alan herhangi bir yasağa aykırı olup olmadığını incelemeye başlamıştır. Bunun için ilk başta katılımcıların lehte ve aleyhte görüş ve iddialarına yer vermiş⁴⁴ ve ardından bu soruya cevap verebilmek için 1244 sayılı kararın dikkatli bir şekilde okunması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵

Bu bağlamda ilk olarak Divan, 1244 sayılı kararın Kosova için geçici bir rejim oluşturduğunu tekrarlamış, Kosova'nın nihai statüsü veya bunun şartları ile ilgili herhangi bir düzenleme getirmediği tespitini yapmış ve Güvenlik Konseyi'nin bir ülkenin daimi statüsü hakkında sınırlandırıcı şartlar kabul etseydi, bu şartların ilgili kararda tayin edilmiş olacağını belirterek Kıbrıs ile ilgili Güvenlik Konseyi'nin 29 Haziran 1999 tarih ve 1251 sayılı kararını örnek olarak vermiştir.⁴⁶ Divan, 1251 sayılı kararda geçen Kıbrıs çözümünün bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü temin edilmiş, tek egemenlik, uluslararası kişilik ve vatandaşlık sahibi, bir Kıbrıs Devleti temelli olması gerektiği ifadesine atıf yapmış ve bu şekilde Güvenlik Konseyinin Kıbrıs'ın daimi statüsü ile ilgili spesifik şartları ortaya koyduğunu belirtmiştir. Divan,

⁴³ A. g. e., para, 109.

⁴⁴ Bkz. a. g. e., para, 111-122.

⁴⁵ A. g. e., para, 113.

⁴⁶ Bkz. a. g. e., para, 114.

buna karşın 1244 sayılı kararın şartları altında, Güvenlik Konseyinin Kosova'daki durum hakkındaki nihai karar için kendisini sınırlamadığı ve Kosova'nın nihai statüsünün şartları hakkında sessiz kaldığı değerlendirilmesini yapmıştır. Divan yukarıda yaptığı değerlendirmelerden sonra, 1244 sayılı kararın, 17 Şubat 2008 tarihli bağımsızlık bildirgesinin ilanına engel olmadığını, zira, her iki belgenin farklı düzlemlerde işlevleri olduğunu, 1244 sayılı kararın aksine, bağımsızlık bildirgesinin Kosova'nın nihai statüsünü tespit etmeye yönelik bir teşebbüs olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi bu noktada da Divan, yine 1244 sayılı karar ile oluşturulan rejimin geçiciliğini ve nihai statüyü tesis etmek yönünde bir amacı bulunmadığı anlayışını dayanak olarak almıştır.

Divan ikinci olarak 1244 sayılı kararın kimlere hitap ettiği meselesine dönmüş ve BM organları dışında, kararın muhataplarının Kosova Kurtuluş Ordusu ve diğer Arnavut silahlı gruplar olduğunu, karar metninde Güvenlik Konseyi'nin diğer başka aktörler için belirli bir yükümlülük ya da yasak getirme amacı bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁷ Bu husus önemlidir zira bu tespit ile Divan'ın bildirgeyi hazırlayanların 1244 sayılı kararın muhatabı olmadığı sonucuna ulaştığı görülmektedir. Nitekim Divan, bu tespiti kuvvetlendirmek için Güvenlik Konseyinin üye devletler ve hükümetler arası kuruluşlar dışındaki aktörlerden çeşitli taleplerde bulunmasının nadir olmadığını belirtmiş ve buna ilişkin çeşitli örnekler vermiştir.⁴⁸ Ardından Güvenlik Konseyi kararlarının ne şekilde yorumlanacağına ilişkin tespitler yapmış⁴⁹ ve bu çerçevede 1244 sayılı kararın bildirgeyi hazırlayanları bağımsızlık ilanı konusunda bağlayan bir yasak getirmediğini ve karar metninde kullanılan dilden ve kararın amaçlarından böyle bir yasak çıkarılamayacağını belirtmiştir.⁵⁰ Divan bu bağlamda, 1244 sayılı kararın dilinin en iyi tabirle muğlak olduğunu belirtmiş ve daha önce birçok defa çeşitli vesilelerle yaptığı gibi kararın, Kosova'nın nihai statüsünü kesin olarak belirlemeyen ve fakat geçici bir rejim kuran amacını vurgulamıştır.⁵¹

⁴⁷ A. g. e., para, 115.

⁴⁸ Bkz. a. g. e., para, 116.

⁴⁹ A. g. e., para, 117.

⁵⁰ A. g. e., para, 118.

⁵¹ A. g. e., para, 118.

Divan tüm bu değerlendirmelerin ardından, 1244 sayılı kararın, 17 Şubat 2008 tarihli bildirgeyi hazırlayanları, bir bağımsızlık bildirgesi hazırlamaktan men etmediğini, bu nedenle bağımsızlık bildirgesinin 1244 sayılı kararı ihlal etmediği sonucuna varmıştır.⁵²

Divan yine bağımsızlık bildirgesinin Geçici Anayasal Rejim Hükümeti tasarrufu olmadığını tekrarlayarak, bildirgenin Geçici Hükümet rejimini ihlal etmediğini belirtmiştir.⁵³

Sonuç olarak Divan, yaptığı değerlendirmeler sonucu, 17 Şubat 2008 tarihli bağımsızlık bildirgesinin, genel uluslararası hukuku, Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararını ve Geçici Hükümet rejimini ihlal etmediğini belirtmiş ve bildirgenin kabulünün uluslararası hukukun uygulanabilir herhangi bir kuralını ihlal etmediğine hükmetmiştir.⁵⁴

Görüldüğü gibi Divan bağımsızlık bildirgesinin 1244 sayılı karar ile oluşturulan rejime uygun olup olmadığını incelerken önce bildirgeyi hazırlayanların kimliklerine bakmış ve bunların 1244 sayılı kararın kapsamı dışında, Geçici Anayasal Rejim Hükümeti'nin bir unsuru olarak hareket etmediklerini, Kosova halkının temsilcileri sıfatıyla birlikte hareket ettiklerini kabul etmiştir. Bağımsızlık bildirgesi ilanının, 1244 sayılı kararı ve bu karar bağlamında yapılan düzenlemeleri ihlal etmediği sonucuna ise 1244 sayılı karar ile oluşturulan rejimin geçici oluşu ve nihai statüyü tayin etmemesi genel gerekçesiyle ulaşmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Öncelikle tıpkı diğer danışma görüşleri gibi Divan'ın söz konusu kararının da bağlayıcı bir niteliğe sahip olmadığı vurgulanmalıdır. Bununla beraber tıpkı diğer danışma görüşleri gibi söz konusu danışma görüşünün de hukuken bağlayıcı olmamasının, bunun hiçbir değer taşımadığı anlamına gelmeyeceğinin ve BM Organları ve devletlerin hareket ve tutumlarını etkileyeceğinin altı çizilmelidir.⁵⁵

⁵² A. g. e., para, 119.

⁵³ Bkz. a. g. e., para, 120-121.

⁵⁴ A. g. e., para, 122.

⁵⁵ Doktrinde, Divan'ın verdiği danışma görüşlerinin bağlayıcı olmamasının, bunların hiçbir değer taşımadığı anlamına gelmeyeceği, danışma görüşlerinin, görüş istenen konu hakkında hukuki durumu belirtmeleri bakımından özel bir önem taşı-

Divan kararda, bağımsızlık ilanı fiili ile bunun hukuki sonuçlarının birbirinden ayrılabilceğini kabul etmiştir. Aynı şekilde, bağımsızlık bildirgesinin kendi kaderini tayin hakkını bağlamı dışında olsa dahi, uluslararası hukuku ihlal etmediğini yine genel bir tespitle ortaya koymuştur. Demek ki Divan'a göre, bağımsızlık bildirgesi ilanı, bunun hukuki kaynak ve dayanağından bağımsız olarak tek başına uluslararası hukuku ihlal etmemektedir. Ancak bu, kendi kaderini tayin hakkı veya kendi kaderini tayin hakkı bağlamı dışındaki bağımsızlık bildirelerinin hukuki dayanağının geçerliliğini onaylamak anlamına gelmemektedir. Zira Divan, sadece fiil olarak bağımsızlık bildirgesini değerlendirmektedir. Fiilin hukuk aleminde doğurduğu sonuç ve fiile kaynaklık eden hakka ilişkin bir tespit yapmamıştır.

Divan kararda, Kosova bağlamında kendi kaderini tayin hakkının ve *remedial secession* hakkının durum ve kapsamına ilişkin bir tespit yapmamış, bundan özenle kaçınmıştır. Yaptığı tespitler ise kendi kaderini tayin hakkının nitelik ve kapsamına ilişkin malum olan hususların tekrarından ibarettir. Dolayısıyla karar ile Divan'ın Kosova'nın kendi kaderini tayin hakkını onayladığı kabul edilemez. Divan sadece bağımsızlık bildirgesi ilanı fiilini değerlendirilmiş ve fakat bağımsızlık bildirgesinin kendi kaderini tayin hakkı bağlamında hukuki kaynak ve hukuki sonuçları itibariyle bir değerlendirmesini yapmamıştır. Zira yukarıda belirtildiği gibi Divan, sorulan sorunun kapsam ve amacını belirlerken açıkça, Genel Kurul'un bağımsızlık ilanının hukuki sonuçlarını sormadığını ve kendi kaderini tayin hakkının kapsamı veya *remedial secession* hakkının mevcut olup olmadığına ilişkin meselelerin Genel Kurulun sorusunun kapsamının ötesinde kaldığı değeren-

dıkları ve hukuki bakımdan bağlayıcı olmamakla beraber küçümsenmeyecek bir ağırlığa sahip oldukları, Divan'ın bir davranışın ya da tutumun devletler hukukuna, BM Andlaşması'na veya başka bir milletlerarası belgeye aykırı olduğunu bildirmesinin, bu görüşe aykırı hareket etmeyi zorlaştıracığı ve Divan'ın çeşitli hareket tarzlarından sadece bir tanesinin hukuki bakımdan doğru olduğunu bildirmesi durumunda, diğer yolların benimsenmesi ihtimalinin zayıflayacağı belirtilmiştir. Mehmet Gönülöbol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma, Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 304. Aynı yere Akipek'de atıf yapmıştır. Bkz. Ömer İlhan Akipek, *Milletlerarası Adalet Divanı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 73-74. Ayrıca bir başka belge ile danışma görüşlerine bağlayıcı etki tanınması mümkün olduğu hakkındaki örnek için bkz. Hüseyin Pazarıcı: *Uluslararası Hukuk Dersleri, IV. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s. 62.

dirmesini yapmıştır. Dolayısıyla karar da bu değerlendirmeye sınırlı olarak şekillenmiştir. Böylece Genel Kurul'un, Kosova bağımsızlık bildirgesinin hukuka uygunluğu konusundaki danışma görüşü talebinin, Divana, *remedial secession* ve kendi kaderini tayin hakkını açıklığa kavuşturma konusunda eşsiz bir fırsat verdiği ve fakat Divan'ın bunu yapmayarak tarihle olan randevusunu kaçırdığı belirtilmiştir.⁵⁶ Şu halde karar, hukuken Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin tartışmaları sona erdiren bir nitelik arz etmemektedir.⁵⁷ Bu özellikle Sırbistan ve Rusya için geçerlidir. Ancak zaten Kosova sorununda tarafların tutumu hep siyasi olmuştur. Nitekim 1244 sayılı karar da esas itibariyle siyasi bir çözümü öngörmektedir. Sırbistan ve Rusya daha çok hukuki argüman kullansa da Kosova'nın bağımsızlığının ortaya çıkardığı siyasi sonuçları göz önüne aldıkları ve siyasi saiklerle hareket ettikleri bir gerçektir. Kosova'nın bağımsızlığını onaylayan ve Kosova'yı tanıyan ABD ve Avrupa devletleri gibi etkin aktörlerin tutumunun ise daha çok siyasi olduğu görülmektedir. Kosova'nın bir devlet olarak geleceğini özellikle ABD etkisindeki uluslararası toplumun daha çok siyasi saiklere dayanan tutumu karar verecektir. Bu siyasi tutumun kendi kaderini tayin hakkı bağlamında özellikle *remedial secession* hakkının yorumu ve mahiyeti üzerinde gelecek açısından hukuki sonuç doğurması beklenebilir. Siyasi gerçeklikte ise Kosova'nın, ABD ve AB'nin desteği sürdükçe artık bağımsızlıktan geri adım atmayacağı açıktır.

Divanın Kosova'nın bağımsızlık bildirgesini değerlendiren kararıyla ilgili değinilmesi gereken son husus Kıbrıs'la ilgili tespitleridir. Gerçekten Divan Kıbrıs'la ilgili olarak ilk önce Güvenlik Konseyi'nin 541 sayılı kararını gündeme getirmiştir.

Güvenlik Konseyi, Kuzey Kıbrıs Türk yetkililerinin 15 Kasım 1983 tarihinde ilan ettikleri bağımsızlık bildirgesine karşı 18 Kasım 1983 tarihinde 541 sayılı kararı⁵⁸ almıştır. Kararın giriş bölümünde, bildirgenin, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran 1960 Andlaşması ile Garanti

⁵⁶ Burri, s. 888-889.

⁵⁷ Bu bağlamda Divan tarafından açık bırakılan hususlar için bkz. Michael Bothe, "Kosovo - So What? The Holding of the International Court of Justice is not the Last Word on Kosovo's Independence", *German Law Journal*, Vol. 11, No: 08, 2010, s. 838-839. www.germanlawjournal.com (04.10.2010).

⁵⁸ Karar metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/453/99/IMG/NR045399.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

Andlaşması'na aykırı ve bu nedenle bir KKTC yaratma teşebbüsünün geçersiz olduğu belirtilmiştir. Güvenlik Konseyi kararın 2. paragrafında, bildirgenin hukuken geçersiz olduğunu belirtmiş ve geri çekilmesi için çağrıda bulunmuş, kararın 7. paragrafında ise devletlere, Kıbrıs Cumhuriyeti'nden başka bir Kıbrıs devleti tanımama çağrısı yapmıştır. Söz konusu kararın giriş bölümünde, Güvenlik Konseyi'nin 365 ve 367 sayılı kararlarına da atıf vardır. Güvenlik Konseyi 13 Aralık 1974 tarih ve 365 sayılı karar⁵⁹ ile, Genel Kurul'un, 1 Kasım 1974 tarih ve 3212 (XXIX) sayılı kararını⁶⁰ onaylamıştır. Böylece Genel Kurul'un 3212 (XXIX) sayılı kararı, Güvenlik Konseyi kararı haline gelmiştir. 3212 sayılı kararın 1. paragrafında, devletlere, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik, bağımsızlık, ülke bütünlüğü ve tarafsızlığına saygı duyma ve buna yönelik tüm fiil ve müdahalelerden kaçınma çağrısı yapılmış, kararın 2. paragrafında ise bütün yabancı silahlı güçlerin ve yabancı askeri varlığı ve personelinin süratle çekilmesi istenmiştir. Güvenlik Konseyi, 13 Şubat 1975 tarihli Kıbrıs Türk Federe Devleti ilanında sonra aldığı 12 Mart 1975 tarih ve 367 sayılı karar⁶¹ ile de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik, bağımsızlık, ülke bütünlüğü ve tarafsızlığına saygı duyma ve buna yönelik tüm fiil ve müdahalelerden kaçınma çağrısını tekrarladıktan sonra taraflara, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik, bağımsızlık, ülke bütünlüğü ve tarafsızlığına hanel getirecek fiillerden kaçınmaları gibi "Ada"nın taksimi veya başka bir devletle birleşmesi teşebbüslerinden de kaçınmaları çağrısı yapmıştır. (para, 1).

Yukarıda değinildiği gibi Divan, Kıbrıs'la ilgili 541 sayılı karara atıf yaparak, Güvenlik Konseyi'nin KKTC'nin bağımsızlık bildirgesini tanımama nedenin, tek taraflı niteliğinden değil, haksız kuvvet kullanma veya özellikle *jus cogens* karakterini haiz uluslararası hukuk kurallarının ihlalinin kaynaklandığını belirtmiştir. Divanın yorumu çerçevesinde, Güvenlik Konseyi'nin KKTC'nin bağımsızlık bildirgesini hukuken aykırı bulmasının nedeni, o dönemdeki şartlar gereği kuvvet kullanma yasağının ihlali ve 541 sayılı karara yapılan atıf çerçevesinde

⁵⁹ Karar metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/289/84/IMG/NR028984.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

⁶⁰ Karar metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/738/14/IMG/NR073814.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

⁶¹ Karar metni için bkz. <http://www.on.org/documents/sc/res/1975/res367e.pdf> (15.09.2010)

1960 Andlaşması'nın ihlalidir. Zaten Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs Barış Harekatı (özellikle ikinci hareket) ile ilgili olumsuz tutumu ve Kıbrıs Türk Federe Devleti ile sonradan KKTC'ne yönelik olumsuz yaklaşımı bilinmektedir ve esasen yukarıda değindiğimiz kararlar da bunu göstermektedir. Dolayısıyla Divanının 541 sayılı karara ve dolayısıyla 365 ve 367 sayılı kararlara yaptığı atıflar, bünyesinde, Kıbrıs'taki hukuki durumu etkileyen ve yeni ve farklı bir hukuki yorum getiren sonuçları barındırmamaktadır. Zira malumu tekrardan başka bir şey değildir. Sadece Divan, Kuzey Kıbrıs'ın bağımsızlık bildirgesinin neden Güvenlik Konseyi tarafından tanınmadığını ve bunun inceleme konusu olan Kosova'daki şartlardan neden farklı olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Divan kararında, Kıbrıs'la ilgili olarak değinilen bir diğer Güvenlik Konseyi kararı, 1251 sayılı karardır.⁶² Söz konusu kararın 11. paragrafına göre Güvenlik Konseyi, Kıbrıs çözümünün tamamen veya kısmen bir başka devletle birleşmeyi, taksimi veya ayrılmayı hariç tutarak, bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü temin edilmiş, tek egemenlik, uluslararası kişilik ve vatandaşlık sahibi, ilgili Güvenlik Konseyi kararlarında tanımlanan siyasi olarak eşit iki toplumu kapsayan, iki toplumlu ve iki kesimli bir federal yapıda bir Kıbrıs Devleti temelli olması gerektiğini tekrar teyit ettiğini belirtmiştir. Söz konusu kararın giriş bölümünde atıf yapılan 22 Aralık 1998 tarih ve 1217 sayılı Güvenlik Konseyi kararının⁶³ 7. paragrafı da aynı düzenlemeyi getirmektedir. Divan da 1251 sayılı kararın 11. paragrafında yer alan Kıbrıs çözümünün bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü temin edilmiş, tek egemenlik, uluslararası kişilik ve vatandaşlık sahibi bir Kıbrıs Devleti temelli olması gerektiği ifadesine atıf yapmış ve Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'ın daimi statüsü ile ilgili spesifik şartları tespit ettiğini ve fakat Kosova'daki durum hakkındaki nihai karar için kendisini sınırlamadığını ve Kosova'nın nihai statüsünün şartları hakkında sessiz kaldığı değerlendirmesini yapmıştır. Divan 1251 sayılı kararı örnek olarak vererek, kararın, Kıbrıs'ın daimi statüsünün ne şekilde, hangi çerçevede oluşturulacağını tespit ettiğini, buna karşın, 1244 sayılı kararda Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin

⁶² Karar metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/UNDOC/GEN/N99/191/62/PDF/N9919162.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

⁶³ Karar metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/UNDOC/GEN/N98/402/41/PDF/N9840241.pdf?OpenElement> (20.09.2010)

bu neviden bir çerçeve ve sınır tespit edilmediğini ortaya koymak istemiştir. Böylece Divanın yorumu çerçevesinde, Kıbrıs sorununun çözümünde tarafların hareket alanı sınırlanmışken, Kosova'nın nihai statüsünün tespiti açısından bu yönde bir sınırlama getirilmemiştir. Böylece Divan, kararının temel dayanağını oluşturan 1244 sayılı karar ile tesis edilen rejimin nihai statü oluşturulana kadar geçiciliği argümanını sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

Divanın 1251 sayılı karara yaptığı atıf ve bu husustaki değerlendirmesi de Kıbrıs bağlamında hukuki durumu etkileyen ve yeni ve farklı bir hukuki yorum getiren bir niteliğe sahip değildir. Divan sadece, zaten herkesçe malum olan 1251 ve ona takaddüm eden kararların Kıbrıs'ta çözümün ne şekilde olacağına ilişkin düzenlemesini bir kez daha ifade etmiştir. Zaten halihazırda devam eden toplumlararası görüşmeler de 1251 ve ona takaddüm eden kararlar çerçevesinde yürütülmektedir.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

- Akipek, Ömer İlhan, *Milletlerarası Adalet Divanı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.
- Arsava, Fusun, "Self Determinasyon Hakkı ve Kosova", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 5, No: 17, ss. 1-21.
- Bothe, Michael, "Kosovo - So What? The Holding of the International Court of Justice is not the Last Word on Kosovo's Independence", *German Law Journal*, Vol: 11, No: 08, 2010, ss. 837-839. www.germanlawjournal.com
- Burri, Thomas, "The Kosovo Opinion and Secession: The Sounds of Silence and Missing Links", *German Law Journal*, Vol: 11, No: 08, 2010, ss. 881-889. www.germanlawjournal.com
- Fierstein, Daniel, "Kosovo's Declaration of Independence: An Incident Analysis of Legality, Policy and Future Implications", *B.U. Int'l L.J.*, Vol: 26, 2008, s. 417-442.
- Gönlübol, Mehmet: *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma, Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

- Jaber, Tamara, "A Case for Kosovo? Self-determination and Secession in the 21 st Century", *The International Journal of Human Rights*, 2010, s. 1-22.
- Jovanovic, Milos, "Recognition of Kosovo Independence as a Violation of International Law", *Annals Fac. L. Belgrade Int'l Ed.*, Vol: 3, 2008, s. 108-140.
- Kritsiotis, Dino, "The Kosovo Crisis and NATO's Application of Armed Force Against the Federal Republic of Yugoslavia", *Int'l & Comp. L. Q.*, Vol: 49, 2000, ss. 330-359.
- Manavoğlu, Zeynep, "NATO'nun Kosova'ya Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Geçerliliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 4, No: 14, ss. 27-51.
- Muharremi, Robert, "A Note on the ICJ Advisory Opinion on Kosovo", *German Law Journal*, Vol: 11, No: 08, 2010, ss. 867-880. www.germanlawjournal.com
- Nanda, Ved P., "NATO's Armed Intervention in Kosovo and International Law", *U.S.A.F. Acad. J. Legal Stud.* Vol: 10, 1999-2000, ss. 1-25.
- Pazarıcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, IV. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- Sterio, Milena, "The Kosovar Declaration of Independence: "Botching the Balkans" or Respecting International Law", *Ga .J. Int'l & Comp.L.*, Vol: 37, 2008-2009, ss. 269-304.
- Vidmar, Jure: "International Legal Responses to Kosovo's Declaration of Independence", *Vand .J. Transnat'l L.* Vol: 42, 2009, ss. 779-851.
- Watson, K. William: "When in the Course of Human Events: Kosovo's Independence and the Law of Secession", *Tul. J. Int'l & Comp. L.*, Vol: 17, 2008-2009, ss. 267-293.
- Yannis, Alexandros: "The UN as Government in Kosovo", *Global Governance*, Vol: 10, 2004, ss. 67-81.

UAD Kararı

International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, 22 July 2010, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf?PHPSESSID=7954c0543c22147d45fa752ed59e7194> (26.07.2010)

Diğer İnternet Kaynakları

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/6EN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement> (26.07.2010).

<http://www.mfa-ks.net/?page=2,33>, (30.07.2010).

http://www.mfa-ks.net/repository/docs/DEK_PAV_e.pdf (30.07.2010).

http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye_ninkosova_yitanudigina-dair-aciklamasi-18-subat-2008.tr.mfa (30.07.2010).

<http://www.mfa-ks.net/repository/docs/StrategyDocument-ENG.pdf> (19.09.2010).

<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9252.doc.htm> (07.09.2010).

<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10764.doc.htm>. (07.09.2010).

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/470/97/PDF/N0847097.pdf?OpenElement> (07.09.2010)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/453/99/IMG/NR045399.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/289/84/IMG/NR028984.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/738/14/IMG/NR073814.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

<http://www.on.org/documents/sc/res/1975/res367e.pdf> (15.09.2010)

<http://daccess-dds-ny.un.org/UNDOC/GEN/N99/191/62/PDF/N9919162.pdf?OpenElement> (15.09.2010)

<http://daccess-dds-ny.un.org/UNDOC/GEN/N98/402/41/PDF/N9840241.pdf?OpenElement> (20.09.2010)